

En vallkulla berättar

Första sommaren i Gottlands fäbodar

Några dagar före midsommar säger mor: ”Nu är Kari 14 år och så stor att hon kan vara i Gottland i sommar. Kisti, en kusin som är 31 år ska väl dit, så hon hjälper väl Kari litet och väcker henne om morgonen”. Far lagade upp mina näverskor, slog i nya spikar i dem och såg efter att klackjärn och tåjärn var hela och starka. Så halvsulades mina läderskor, jag måste ha ombyte på kvällarna då jag kom från skogen och så de söndagar då jag fick vara hemma på fäboden.

Stora syster Margit såg efter att jag hade en hemvävd grå slät kjol och en hemvävd svart magd, tjocka röda yllestrumpor stickade med två trådar, ett vitt livstycke av tjock linneväv, några vita linnen av lin och bomullsvarp, en blus av hemvävt randigt bomullstyg och några hemvävda huvuddukar. Så fanns i Gottland en vit vadmalströja som vi bar regniga dagar och som fick torka i taket på nätterna.

Till söndags hade jag en randig blus av köpt bomullstyg och ett förkläde av samma sort, en bättre hemvävd slät grå kjol. Någon rynkad kjol fick inte följa med till fäboden den tid jag minns. Vi hade också två stärkta fina huvudkläden till söndags och en blå stickad kofta som var köpt på höstmarknaden i Mora året före. Jag hjälpte då grannarna att ta upp potatisen och tjänade 5 kronor och 50 öre. Far åkte med häst till marknaden så resan kostade ingenting utan jag kunde handla för hela summan.

Mor hade haft bråttom att karda och spinna strumpgarn för jag skulle ha flera stora härvor med mig och sticka strumpor åt oss alla under sommaren. Under midsommaren var min bror och mina två äldre systrar hemma på ön medan far,

mor och mina två yngre systrar var på hemfäboden i Holen. Vi byggde lövsalar, lekte och reste en liten majstång och hade roligt värre. Dagen efter midsommar kom alla som var på ön upp till Holen för det var vanligt under alla år att flytning skedde två dagar efter helgen. Alla djur bufördes till hemfäboden i början av maj för att vara kvar på fastlandet fram till början av oktober. Det var lika i alla gårdar fast buföringen gick till olika fäbodlar.

På kvällen före togs bögsäckarna fram, stora fyrkantiga skinsäckar med lock. De passade bra efter ryggen. I den lades mina kläder jämte två grova lakan och en lång kudde till sängen, några grova handdukar och vita rena linnetrasor att använda till korna. Några gamla tjocka vässel fanns kvar på fäboden sedan åren förut. Rena halmkärvar av råghalm att bädda sängarna med, hade mor skickat dit på vintern och de låg nu gömda i ladan.

I den andra säcken lades en stor påse kornmjöl, en liten påse vetemjöl, torrt salt fläsk, litet salt torrt färskött, tändstickor, salt, tvål, kaffe, socker och en påse potatis. I en garnsäck lades åt korna en påse sämre mjöl, grovt salt och ”sådär”. Tunnbrödet var så torrt att det fick lov att läggas i en särskild låda för att det inte skulle smulas sönder helt. Så hade mor bakat några mjuka bullar före midsommar och jag fick några av dem med i matsäcken. I en liten träask lades litet smör och messmör som vi skulle ha de första dagarna tills vi kom igång på fäboden.

Kreaturens löses från fähusen i fäboden en tidig morgon. Så här kan det ha sett ut i Gottland vid den tid som Karin berättar om. Denna bild är dock från Rådlösa fäbod.

Foto: Troligen Bond Johan Andersson.

Andra dagen steg vi upp klockan 5 för att halv 8 skulle vi vara i ordning. Min bror Olof skulle följa med och köra med häst och kärra upp till Fjärden med säckarna. Sedan skulle han vända hem med hästen. Vi löste nu alla kreaturen i fjuset. Det var fyra kor, en kviga och sju får. Endast en get och en gris fick stanna kvar i hemfäboden. Vi var blott två familjer från Holen. Mångberg låg två kilometer längre ner efter vägen. Där träffade vi fem familjer till som skulle till Gottland. Så skulle ytterligare tre familjer komma från Björka.

Korna hade längtat till långfäboden. Vi måste passa på dem de sista veckorna annars hade de rymt dit själva, vilket hänt många gånger förr. Nu var det glädje i laget, korna råmade och sprang så skällorna skramlade. Vi hade en skällko från varje gård. Fåren bråkade och hoppade i det daggiga gräset. Vi vallkullor tyckte nog att det var lika roligt att fara till budom och sommarens rena glädje. För mig hade allt nyhetens behag. Att bli stor och komma ut på egen hand. Jag hade varit där två gånger tidigare men då som fars lisskulla som ingen riktigt räknade med.

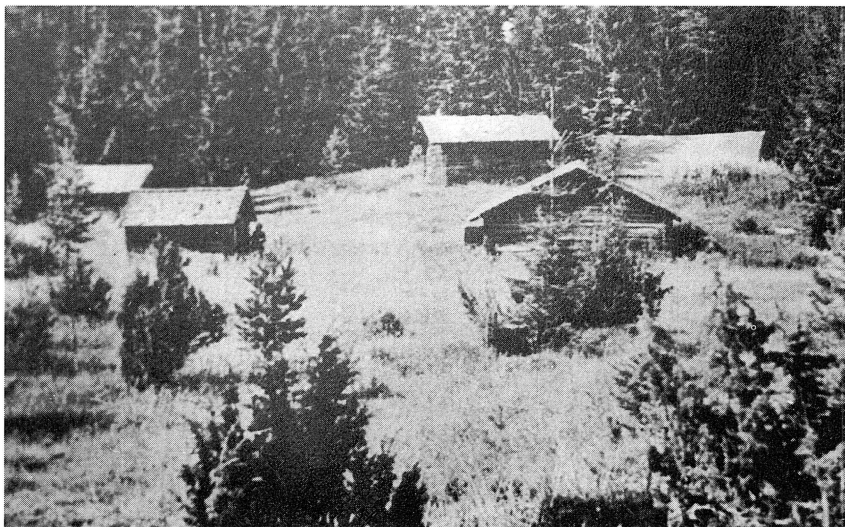
Så gick hela tåget upp genom skogen efter Lövbergsvägen och vidare en mycket dålig körväg upp till Fjärden, sjön som skilde oss från Gottland. När klockan var omkring tolv fick hästarna med sina lass som kom efter korna en stunds vila. Korna fick beta litet och själva åt vi en smörgås och drack vatten. Sedan vilade vi litet i skuggan av några träd. Far öppnade så båthuset och drog ut sin lilla roddbåt med endast ett par åror. Säckarna lastas över från kärran och till båten tillsammans med några träbyttor, som skulle användas för att frakta hem smör och messmör i. Olof vänder hemåt med häst och kärra men storasyster Margit går med djuren den långa vägen förbi sjön och över bäckar och myrar och steniga åsar.

Far och jag rör längs efter den lilla sjön till Vad, sundet som skiljer norra och södra Fjärden åt. Där på udden vid sundet ligger Gottland blott ett stenkast från stranden men så lågt att det inte syns från sjön. Vi kom fram långt före de andra men fick gå flera gånger innan vi burit alla säckarna till fäboden. En granne fick låna båten och ro tillbaka efter sina saker eftersom det bara fanns två båtar som hörde vår fäbod till. En granne som hade en snäll häst och var försiktig med att kliva i bergen, tog den med till fäboden för att släpa hem veden och alla fick låna den i tur och ordning för det gick åt mycket ved på en fäbod.

Fyra familjer bor i vår stuga, Amusull Kisti och Kari, Stur Flint Margit och Lill Flint Margit. I andra stugan bor Blixt Anna, Jugå Margit och Sol Anna. I tredje stugan bo Flintull Anna, Tolla Karin och Bom Maria. Så görs det upp eld i den stora spisen murad av gråsten från berget. En kvast av björkris som jag bröt vid sjön kommer i gång fort nog, för skogsfolket från vintern brukar inte gärna sopa och skura efter sig. Så fort elden flammade upp hämtas vatten i en hink och kaffe pannan sätts på. Vi är både svettiga och hungriga. Smörgåsarna är goda så

torra som de var. Kaffet får vi dricka utan grädde.

De som gått runt sjön med kreaturen kom nu till fäboden och det blir liv och rörelse utanför. Klockan är då två och stugan blir full av hungriga män och kvinnor och nu ordnas det som först måste göras. Efter en enkel måltid bärs alla tråkär ut ur mjölkammaren innanför stugan och skuras med kvast och hett vatten för vår mat skall stuvas in i den svala kammaren utan fönster. Det finns bara en liten glugg. Alla vattenbyttor och mjölkstävor bärs ned till källan och stoppas ned, ty solen lyser mellan varje stav. I täkten finns en källa och bortom tredje stugan finns en bättre och större källa som har blivit överbyggd med ett litet hus och kallas för mejeri. Där sätter vi ner mjölken i långa bleckholkar i olika rader med ett bomärke för varje rad och hushåll.

Gottlands fäbod på 1930-talet. Fäboden är belägen på västra sida av Vad, det smala vattendraget mella Norra och Södra Fjärden.

Okänd fotograf.

Det är nu bråttom. Far skall göra fjuset i ordning efter hästarna från vintern. Ute i skogen finns gott om torr moss, som vi hjälps åt att frakta hem i säckar, som töms ur inne i fjuset, där det nu doftar rent. Inne i stugan är det några som skurar golvet i full fart och några sopar backen utanför. Så tas de stora ostgrytorna fram. De rymmer 40 liter. Grytorna måste tvättas för de smörjs in med osaltat smör efter varje sommar för att inte rosta under vintern. Min syster Margit ser efter att det finns träggår i alla bås. De skall användas till att binda korna med. Träggarna måste vara hela och starka och det måste finnas några på lager i lilla

ladan som är sammanbyggd med fjuset. Det är viktigt att börja öva sig att binda träggår av björkvidjor ute i skogen.

Omkring klockan sju på kvällen binds korna in. De har betat av gräset kring täkten hela eftermiddagen och är ganska trötta efter den långa dagen. Så mjölkas det i alla fjos samtidigt och en mindre gryta tas fram och görs ren. Så håller varje hushåll så mycket nysilad mjölk i grytan som man har råd med. En av de äldre kullorna utses att koka den goda vällingen. Denna gång föll lotten på stora syster Margit som nu var 23 år.

På kvällen tog far med mig ut på sjön. Jag skulle ro båten medan han lade ut sina fem nät som han haft i ladan. Han visste var de bästa fiskställena fanns. Då vi kom hem var vällingen kokad och alla samlades i stugan. En fläskpanna stektes och vi åt alla ur var sin träskål. Om den ena åt litet och den andra mycket betydde ingenting för det räckte gott och väl till alla. Det bäddades så i sängen innanför spisen i översängen låg jag och kusin Kisti och under oss låg syster Margit och Amusull Kisti. I andra hörnet låg Stur Flint Margit och i tredje hörnet Lill Flint Margit. Där fanns inga översängar. Karlarna låg i ladan utanför. Fram emot klockan tio slocknar elden på härden och allt blir tyst och stilla. Sådan tyst och stilla frid som endast en fäbod kan skänka och där finns inga sömnlösa nätter.

Tidigt nästa morgon kommer far in och gör upp eld och kokar kaffe. Han väcker mig. O vad jag är trött efter gårdagen. En granne följer far ut på sjön för att ta upp näten och efter en timme kommer de tillbaka med en halv bytta med halvstora abborrar. Så blir det att rensa fisk och koka potatis och alla i stugan får äta sig mätta på abborre. Det som blir över saltas och fraktas hem tillsammans med andra dagens fångst.

Klockan åtta skall djuren lösas och släppas ut på bete i skogen och denna dag ska jag vara med och valla dem. En från varje stuga skall ut och följa korna till klockan sju på kvällen. Det gäller nu att lära sig hitta i skogen och veta vart alla vägar bär. Det finns farliga pass också, där djuren inte kan gå. De ställena måste man akta sig noga för. Jag tar nu på mig alla påsarna efter stora systers anvisningar, en för sleke med ”sådär” och salt i för att locka korna. Den hänger i ett långt band om halsen och under högra armen. På vänster sida på samma sätt hängs en ”lidukupp”, en rund läderväska med lock och i den finns stickstrumpa, en kniv, tändstickor, virknål och garn och litet av varje. Jag hade fått låna en stor rund klocka som vi ärvt efter farfar och den bar jag i ett band om halsen. Det var en ganska kär kamrat därute i skogen. På ryggen bar jag en ”sturkupp”, en ganska stor linnepåse som veks dubbel på längden och knöts utanpå de båda andra med långa vita hemvävda band. I denna påse skulle matknytet ligga; smör, bröd, stekt fläsk och en flaska nysilad mjölk inknutet i en gammal ren handduk. En

liten yxa skulle finnas i denna påse, men turvis var tredje eller fjärde dag.

Flintull Anna är den enda på vår fåbod som blåser vallhorn. Hon skall med ut första dagen tillsammans med Stur Flint Margit, en stor och gudfruktig gammelmulla med en stark och klar sångröst. Ett långdraget ho-ho-ho är signalen, alla släpps ut och tåget ormar sig efter slingrande stigar upp över backen. Det är en vacker syn att se oss försvinna ut i skogen. Där uppe på krönet stannar Flintull Anna och för hornet till munnen och vallåten ljuder långt genom rymden, som i den tidiga sommarmorgonen är mättad av solsken och fågelsång och lukten av kåda. Djuren betar tacksamt, de första dagarna slipper vi gå så långt. Vi kular och sjunger för dem. Vi pratar också med dem, de har så mycket de vill meddela oss fast vi är så tröga att förstå dem. Stickningen har vi i händerna hela dagen. Det går ganska bra att sticka när man går i skogen.

Klockan tolv ser vi oss om efter en viloplats för nu ska vi sova middag. Någon går före till en liten kulle, tänder en liten eld och lägger mossa på. Då korna ser röken får de bråttom dit. De äldsta går först för de skall alltid stå närmast elden för att slippa myggen. Korna står där och idisslar, fnyser och sover sedan. De yngsta korna står utikring och fåren samlar sig i en flock i en utkant. Matsäcks-knytet tas fram och vi söker oss till en skyddad plats där vi inte blir trampade av djuren. Sedan äter vi vår matsäck och därefter lägger vi oss ner för att sova ett par timmar.

Buföringen hem från Nedre Garbergs fåbod 1911. "Buförslädet" med fåren först, passerar kavelbron. Bakom kommer korna och sista delen av buförslädet på träbron över Oradtjärnbäcken som har sitt utlopp i Grundmången. Foto: Johan Öhman.

De djur som först kom till vila blir så oroliga och smyger sig iväg för att söka mat. Elden släcks mycket noga och hela laget kommer i rörelse igen. Nu går färden en annan väg tillbaka mot fåboden, men dit får vi inte komma förrän klockan sju på kvällen. Då räknas alla djur för ingen får saknas. Vi får inte heller komma tomhänta hem för den stora tygpåsen skall stoppas full med fint gräs och löv som vi rivit i skogen. Vi får bära en stor börda som syns över våra huvuden. Kvigorna och de svagaste djuren får äta detta till kvällsfoder. Något djur som blivit ofärdigt första veckorna får då bli kvar i fjaset och fodras hemma.

Karlarna har bråttom hemma med att hugga ved, se över gärdesgårdarna och hustaken. Andra dagen följs de åt till skogen för att laga broarna, bygga nya som behövs över de djupa ställena i bäckarna. Det är vid bäckar och myrar som det bästa betet finns.

Det börjar bli svalt i skogen och klockan närmar sig sju då vi kommer över kullen ner mot fåboden. Vi är alla glada över att vara hemma igen - inte minst djuren. Hemma väntar kaffepannan och nu har vi fått gräddes också. Vi är både törstiga och hungriga efter den långa vandringen i skogen. Litet varm mat och kaffe har en underbar verkan och om en liten stund är jag lika pigg igen. Det blir nu att byta ut de våta skorna och strumporna för jag har plumsat ner många gånger i myrarna. När jag fått på lättare skor och hängt av påsarna, springer jag bort och hjälper till att binda korna och mjölka dem. Vi har tagit med fina kvistar av vide ute i skogen och med dem mäter vi upp mjölken. Det går till så att en lång pinne märkes med ett bomärke, en mindre sticks ner i mjölken och då syns på barken hur högt mjölken stått. Den lilla pinnen läggs intill den stora och en skåra skärs in i barken på denna. Så fortsätter alla skära tills pinnen blir full av skåror. På detta sätt lånar en familj all mjölk i stugan för att få fem-sex ostar och en stor smörkärna med smör. Efter fem eller sex dagar är det en annan familj som tar mjölken och då bär jag tillbaka vad jag lånat. Det går så till att jag sticker den långa pinnen och skär av den vid mjölmärket för varje gång tills pinnen tar slut. Då har jag burit tillbaka det som jag lånat.

På tredje dagens morgon bär det av för de andra tillbaka till hemfåbodarna i Holen där den övriga familjen väntar. De gör sedan sällskap hem till ön. Det känns litet tomt och underligt nu men det finns ingen tid till längtan. I tre dagar får jag gå i skogen med mina två kamrater och djuren. Den fjärde dagen är det min tur att stanna hemma. Då gör jag den första osten. Ostlöpe måste det vara och det har mor tillverkat av tomma, saltade och torkade kalvmagar efter spädkalvar som slaktats under året. De läggs i kallt vatten och får ligga i tre dagar. Så silas det på flaskor och blir ett utmärkt ostlöpe. Vi har mejeriet bortom tredje stugan, en överbyggd källa. Där finns en träställning för varje familj och där sätter vi ner mjölken i rader med bleckkärl med bomärke för varje familj. Gräd-

den skummas av i ett träkärl som ställs i ett hörn av mejeriet. Mjölken bärs hem och hålls i en stor, väl rengjord gryta och värmes ljum. Så vispas ned en kaffekopp ostlöpe och om en stund delar det sig, osten sjunker till botten. Den vispas sedan upp och med rena händer pressas den ihop till en stor boll som sedan trycks ned i ett fyrkantigt träkärl med mönster och många små hål i botten. Vasslan kokas så ihop till messmör. Det tar en hel dag att koka ihop en sådan gryta. Det får inte bli mer än två liter kvar i grytan för varje gång. Detta samlas i en träbytta som får stå till bror Olof kommer och hämtar hem det. Det kärnas också det goda gula smöret som endast finns på en fäbod. Den av oss som är hemma varje dag, sköter elden i alla tre stugorna. Det behövs inte röras i dessa kok, bara hålla lagom stark eld.

Nedre Garberg på senare tid. Flera stugor har skattat åt förgängelsen men man kan dock se den gräsbevuxna täkten.

Fotograf okänd.

Nu börjar livet på allvar med ansvar för arbetet men också harmoni och trevnad. Här finns inga dåliga magar, oroliga nerver eller sömnlösa nätter. Första veckorna är det mest solsken varje dag men längre fram på sommaren blir det ofta regn. Då måste vi gå våta i skogen hela dagarna. Djuren måste ha mat. Vi gör då större eldar och värmer oss ibland och så har vi vadmälströja som stänger ute regnet. Den torkar dock knappast på en natt i taket. Om det regnar andra dagen får vi bära den våt. Jag är bara fjorton år och längtar hem ibland. De dagar jag går utmed sjön med djuren, söker jag mig ut på någon udde och kliver upp på en sten medan vågorna sjunger omkring mig. Då längtar jag ut till det okända som

ofta griper den unga själen. Men då vi kommer in i skogen sövs sinnet återigen på ett annat sätt. Jag väcks av att någon ropar: ”Kari, var e du”. Ibland hörs en vallåt som betyder att vi skall flytta på oss ett stycke.

De trevligaste dagarna är då Flintull Anna är med, ingen mer kan blåsa i horn. Jag kan inte lära mig fast jag har tillfälle att öva mig. Jag saknar den gåvan. Jag förstår visst bättre skogens sus, vattnets brus, fågelsången, kornas råmande och fårens bråkande. De andra kullorna är mycket äldre och en lisskulla på 14 år är således ingen jämnårig att förtro sig åt. Från första dagen lärde jag mig förstå att ingen skulle tänka och känna som jag. Själen fick växa sig stark eller svag beroende på mina anlag. En enda sommar kan bli ett helt kapitel i en ung människas liv.

Då två veckor gått kom någon hemifrån till de andra familjerna. Jag fick som hälsning en nybakad bulle och några godsaker som jag satte stort värde på. Då samlades vi en liten stund på kvällen i den stuga som fått besök hemifrån. Jag lyssnade begärligt på nyheterna hemifrån som berättades. Snart blir vi dock trötta för vi har långa dryga dagar och vi säger god natt och går till vila. Då tre veckor gått kom bror Olof och stora syster Margit till mig och då skulle smöret kärnas, messmöret kokas om och avredas med kornmjöl och slås över i en träbytta. Mera ved skulle huggas, gräset kring stugan slås och hässjas. Vi ägde en fjärdedel av fäbodtåkten invid stugan. Detta hö måste vi vara riktigt sparsamma med. Om något av djuren blir klint på något sätt under den regniga eftersommaren, får de någon liten höttapp till nattfoder och litet ljumt vatten med salt och en nypa mjöl. Detta får de som mjölka. De andra får ta både mat och dryck i skogen.

Så kommer besöken, än till den ena och än till den andra, vilket vi tycker är roligare än om de kommer på samma gång allesammans. Vi lyssnar ständigt efter årslag på sjön eller efter röster från skogsstigen.

Min bror Olof skall också till andra fäbodar för att slå av gräset. Det är Garberg nedre och övre fäbodar. Dessa ligger en mil längre bort åt sydväst och är mycket äldre än Gottland. De har inte varit i bruk av oss på tio år men bebos av andra släktingar. I nedre Garberg har farmor ett arv på en tiondels stuga och ett femtedels fjös, en liten lada och ett skifte ängsgräs. I övre Garberg har farfar ett litet större arv. Syster Margit säger att jag får följa med till Garberg om jag vill. Hon stannar då i Gottland hos korna. Det har varit min längtan att få se denna fäbod som de äldre talat mycket om. Vi tog litet mat i en bögsäck samt ett ombyte underkläder i händelse av regn. Ytterkläder var för tunga att bära med. Olof slipade fem liar och lade i en vadmalsfodrad liesko av läder. Den fick inte läggas i säcken utan skulle bäras under armen. På fäboden fanns redan ett mycket gammalt lieorv och en räfsa.

Så började vandringen uppför bergen och fram till ån som rinner mellan Grundmången och Fjärden. Bortom ån var allt nytt för mig. Stigen var så stenig så foten kom inte på en slät fläck på långa sträckor. De spikade näverskorna kom väl till pass och fötterna mådde ganska bra. Efter två timmars vandring skymtar nedre Garberg. Det liknade inte alls någon fäbod jag sett tidigare, varken läge eller omgivning. Vi fick gå över en lång kavelbro innan vi kom fram till fäboden. Stugorna var fyra, två och två i grupp. Fjosen var dubbelt så många och sedan fanns några små lador. Fäboden måste ligga lågt för att få vatten vilket var viktigt både för människor och djur. Berg fanns på två sidor av fäboden, heden på en sida och sedan en myr på fjärde sidan. Genom myren flöt en bäck. Vi kom först fram till Lisslarsstugan där farmor har sitt arv. Vi kokade kaffe i deras panna och sedan vi ätit fick vi vila litet. Mjölk får vi köpa för 8 öre litern. Jag har sålt några liter mjölk i Gottland åt skogskarlar som besökt oss ett par gånger. Dessa slantar kan jag nu köpa mjölk för.

Amusull Karin Saros vid Bonäs bygdegård 1974. Hon binder kransar till midsommarfirandet i bygdegården som maken Anders Saros var med och byggde upp.

Så tar Olof fram liarna. Det är bråttom ifall det skulle bli regn. Han lånar redskap av en granne och det finns mycket gräs och det är många stenar som sticker upp där det skall slås. Jag är nog mest med för att dra slipstenen. Det är ett ganska drygt göra som man inte gärna frågar en granne om hjälp. I sådana fall blir det grannen som håller lien och ägaren drar slipstenen. Det finns en liten slipsten vid varje stuga. Om några timmar är gräset avslaget och får torka en liten stund eller ligga över natten. Nästa morgon bärs gräset på evlar (två störor) fram till en liten lada som står några stenkast från stugan så att den inte hindrar gräset att växa på täkten. Gräset hässjas vid ladan och min bror talar med en gäskulla som lovar att kasta in höet när det är torrt och stänga dörren väl. Han hjälper henne med något arbete hemma på ön i stället. Sådant bytesarbete var det mycket noga med och fick inte glömmas bort, vilket heller aldrig hände. Sedan fick vi ta gödsel ur vårt fjös och dra på en kälke och breda ut det på ängen. På så sätt fick vi förbereda nästa års skörd. Höet kördes hem på vintern och blev ett välkommet tillskott till vinterfodret hemma.

På eftermiddagen gick vi en fin sandstig till övre Garberg cirka 4 kilometer längre bort och upprepade samma arbete där. Tredje dagen gick vi tillbaka till Gottland och dagen efter gick min syster Margit hem. Så gick åter två veckor och då kom far till Gottland för att hämta sovel, som var slut hemma på ön. Han hjälpte mig att kärna smör men messmöret fick jag själv koka. När detta var klart gick far tillbaka hem. Så gick dagarna vidare, såväl soliga som regniga, vilket var vanligast vid slutet av sommaren. Det blev mörkare på kvällarna och då blir sinnet också mörkare, kanske mest hos de unga gäskullorna.

Amusull Karin 14 år

Amusull Karin Larsdotter född 20/4 1887 i Amusullgården, Gruddbo, sedermera gift med Anders Saros i Nusnäs. Hon nedtecknade sina minnen från första sommaren som vallkulla i ett brev som hon gav systemen Amusull Stina i Bengtsarvet. Brevet obetydligt redigerat av redaktionen.